

## **Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mehnatga ijobiy munosabatni shakllantirish usullari**

**Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim  
kafedrası o'qituvchisi D. Baxriddinova**

Bugungi kunda jamiyatimiz uchun har tomonlama rivojlangan fan texnika taraqqiyotini hayotga tatbiq eta oladigan yetuk, malakali kadrlar tayyorlash masalasi turibdi.

Maktab ta'limining hozirgi bosqichida o'quvchilarni mehnatga tayyorlash, o'sib kelayotgan avlodning ta'lim va tarbiyasidagi eng zarur vazifalaridan biri hisoblanadi, chunki mehnat har qanday rivojlanish va taraqqiyot jarayonining asosidir.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarni mehnatga tayyorlash ularning qiziqishlari, moyilliklari va imkoniyatlariga asoslangan qo'l mehnati hisoblanadi. Shu munosabat bilan mehnat ta'limi jarayoni o'quvchilarda ushbu yosh uchun bilim, mehnat, ahloqiy, estetik, iqtisodiy-ekologik va aqliy imkoniyatlarni aniq mehnat jarayonlarida rivojlantirishga qaratilgan. Natijada ularni mehnatga tayyorlashni keyingi sinflarda davom ettirilishi uchun zarur aloqadorlik hosil qilinadi.

Mehnatning, nafaqat bola tarbiyasida, balki har qanday odamning komil inson bo'lib yetishishida ahamiyati naqadar ulkan ekanligi hammamizga ma'lum. Shuning uchun bo'lsa kerak, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida ham mehnat to'g'risida alohida moddalar qabul qilingan. Masalan, "Har bir shaxs mehnat qilish, erkin kasb tanlash, adolatli mehnat sharoitlarida ishlash... (37-modda), yollanib ishlayotgan barcha fuqarolar dam olish huquqiga egadirlar... (38-modda), Har kim qariganda, mehnat layoqatini yo'qotganda, shuningdek boquvchisidan mahrum bo'lganda va qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda ijtimoiy ta'm'not olish huquqiga

ega... (39-modda)” kabi huquqiy me’yorlarni misol qilib aytib o’tish mumkin.

Xuddi shunday mehnatga, aynan olganda, mehnat ta’limiga e’tibor xalq ta’limida ham qaratilgan. Shu jumladan, boshlang’ich ta’limda ham har bir sinfda haftada bir soatdan mehnat ta’limi mashg’ulotlari tashkil etilishi belgilab berilgan.

Boshlang’ich sinflarda o’tkaziladigan mehnat ta’limining maqsadi – “o’quvchilarning barkamol shaxs bo’lib shakllanishlari uchun ularga mehnat jarayonlari, kasblar asoslarini (texnologiyasini) o’rgatish, ularni kasb tanlash bilan uyg’unlashtirish orqali ularning kasbgacha tayyorgarligiga zamin yaratishdan iborat” dir. Mehnat ta’limining tarbiyaviy maqsadi ham kattadir, ya’ni “o’quvchilarning mehnat ko’nikmalarini egallashlari jarayonida mehnat va kasbga munosabatlarida yuqori axloqiy sifatlarni, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, insonparvarlik va tadbirkorlikni shakllantirish” lozim.

Mehnat ta’limining hozirgi davrdagi, qolaversa mehnat ta’limi o’qituvchilarining vazifalari ham, bu vazifalarning talab darajasida bajarilishiga ham yosh avlodning barkamol inson bo’lib yetishishlarida muhim o’rin tutadi. Bu vazifalar tubandagilardan iboratdir:

-Tashkiliy vazifalar – “o’quvxona, unda maxsus ish joyi, zarur materiallar, asboblarni tashkil qilish.

- -Sanitariya-gigiyena hamda mehnat xavfsizligi talablarini ta’minlash”. Uslubiy vazifalar – mashg’ulatlarning yarim va bir yillik o’quv ish rejalarini tuzish,
- mahalliy sharoitlarni hisobga olish,

- o'g'il va qiz bolalarning o'zlariga xos mehnat mashg'ulotlarini va kasb tanlashlarini amalga oshirib borish va boshqalardir.

Boshlang'ich ta'limda o'qitiladigan mehnat ta'limi fani o'quvchilarni aqliy va jismoniy mehnat turlari, kasblar bilan dastlabki tanishtirish, kasb tanlashga tayyorlash, mehnatni qadrlash, mehnatga qiziqish hamda mehnatsevarlikni shakllantirish orqali ularning kasbgacha tayyorgarliklarini 5-sinf uchun uzviy bog'lanish zaminini yaratishni ko'zda tutadi.

Bular ta'limiy va tarbiyaviy hamda rivojlantiruvchi yo'nalishlar hisoblanadi.

O'qituvchi mehnat ta'limi mashg'ulotlari jarayonida o'quvchilarga aqliy, jismoniy, axloqiy, badiiy-estetik tarbiya va ta'lim berish orqali ularning barkamol shaxslar bo'lib yetishishlariga yordam berishi darkor.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini malakasini oshirishga qo'yilgan davlat talablarida kursni bitirgan o'qituvchi mehnat ta'limi fani bo'yicha mashg'ulotlarni ham "talab darajasida o'tish mahoratiga ega bo'lishi" aytib o'tilgan. Ana shu talabdan xulosa chiqarib, har bir boshlang'ich sinf o'qituvchisi (mehnat ta'limi fanini o'qitmasa ham) mehnat ta'limi bo'yicha barcha me'yoriy-uslubiy hujjatlarni, davlat ta'lim standarti va dastur talablarini, mashg'ulotlar o'tish shart-sharoitlarini, metodikasini chuqur bilishi lozim bo'ladi. Shu bilan birga, (sinf rahbari sifatida ham) o'quvchlarning mehnat ta'limi dasturida belgilangan bilim, ko'nikmalarini davlat ta'lim standartlariga binoan o'zlashtirish holatini dastlabki, oraliq va yakuniy nazorat qilib borishlari kerak.

Mehnat ta'limi "Inson va jamiyat" sohasiga kiradi. Bu sohaga jami beshta fan mavjud. Davlat ta'lim standarti beshta fan bo'yicha umumiy qilib, bir bo'limda keltirilgan. Bular orasidan mehnat ta'limi bo'yicha qo'yilgan talablarni aniqlab olish zarur. Tubandagi talablar shular jumlasiga kiradi:

- texnik modellashtirishga oid ishlarni bilish;
- uy-ro'zg'or ishlarini bajara olish;
- sodda konstruktorlik ishlarini bajara olish;
- duradgorlikka oid sodda va yengil ishlarni bajara olish (o'g'il bolalar uchun);
- oddiy bichish-tikish ishlarini bajara olish (qiz bolalar uchun);
- inson mehnatini, faoliyat turlarini anglash.

DTS 4-sinfning bitiruvchilariga qo'yiladi. Shunga qaramasdan, bu ko'rsatkichlarga o'quvchilar birinchi sinfdanoq tayyorlab boriladi. Har bir sinfda qanday bilim, ko'nikma va malakalarni berish dastur talablarida belgilab beriladi. Shuning uchun ham mehnat ta'limidan dars beruvchi o'qituvchi, avvalo, har bir sinf oxirida o'quvchilar bilishi, uddalay olishi kerak bo'lgan dastur talablarini chuqur bilishi shart va har bir mehnat ta'limi mashg'uloti jarayonida o'z maqsadini ana shu talablarni bajarishga qaratishi lozim.

Masalan, o'quvchilar birinchi sinfni tugatgandan so'ng quyidagilarni uddalay olishlari lozim:

- ayrim kasblarda ishlatiladigan asboblarning nomlarini va nima maqsadda ishlatilishini bilish;
- yog'och materiallarning olinadigan daraxtlarni tanish va ularning nomlarini bilish;

- ayrim gazlama turlari, nomi, xususiyatlarini va ulardan tayyorlanadigan buyumlarni bilish;
- pazandalikda ishlatiladigan mahsulotlarning turlari va nomlari, nima maqsadda ishlatilishini bilish;
- qandolatchilikda ishlatiladigan xom ashyolar va tayyorlanadigan mahsulotlarni bilish;
- qurilish sohasida ishlatiladigan materiallar nomi, ayrim xususiyatlari va ishlatilish sohalarini bilish;
- qog‘oz va kartondan eng oddiy shakldagi buyumlarni qirqib tayyorlash, ularning rasmini chizish, bo‘yash hamda eng oddiy naqshlar bilan bezash;
- tugma qadash, eng oddiy choklarni tikish, gazlamalarni qirqishni bilish.

Ikkinchi sinf oxirida kelib o‘quvchilar mehnat ta’limi fani bo‘yicha tubandagilarni bilishlari hamda bajara olishlari darkor. Ayrim kasblar mahsulotlari yoki tayyorlanadigan buyumlar, eskizlarini chizish va oddiy bezaklarini ishlash. Bir nechta kasblar sohasida ishlatiladigan asboblarning tuzilishini hamda ishlatilishini bilish.

Ayrim tabiiy materiallardan oddiy tasvirlar va naqshlar tuzish. Yog‘och materiallarning qattiq-yumshoqligi, egilish-sinishga, suvga, zaxga va boshqa ta’sirlarga chidamliligini bilish. Gazlamalarning haroratga, saqlanishga chidamliligi, ularning har xil ta’sirlar natijasida o‘zgarishlarini bilish.

Tuproq, loy, sapol va boshqa materiallarning asosiy xususiyatlarini bilish. Oziq-ovqat mahsulotlarining eng oddiy xususiyatlarini bilish. Qog‘oz, karton, gazlamalarni qirqish va kesish asboblardan to‘g‘ri

foydalanish. Kashtachilik va tikuvchilikda qo'llaniladigan asosiy chok turlaridan tikish. Ayrim ekinlarni o'stirish va chorva mollari boqishning eng oddiy qoidalarini bilish.

Uchinchi sinf o'quvchilari o'quv yili oxirida quyidagi dastur talab va ko'rsatmalarini bilish va uddalay olishlari lozim. Har xil oddiy buyumlar va mahsulotlar tayyorlash jarayonlari ketma-ketligini hamda xom ashyolarini bilish. Ularni so'zlar va turli tasvirlar, jadvallar orqali ifodalay olish. Ommaviy ishlatiladigan mehnat qurollarining turlarini va ulardan to'g'ri foydalanishni bilish.

Ayrim oddiy buyum va mahsulotlarni tayyorlash uchun eskizlar chizish. Qog'oz, karton, gazlama va boshqa materiallardan oddiy shakldagi gullar yasash... Loydan milliy o'yinchoqlar yasash, ularni bo'yash va naqshlar bilan bezash. Yog'ochdan... oddiy buyumlar va o'yinchoqlar yasash. Gazlamadan oddiy buyumlar tikish... Pazandalik va qandolatchilikning ayrim texnologik jarayonlarini bajarish. O'simliklar, chorva mollari va parrandalar yetishtirishga doir ayrim vazifalarni bajarish.

To'rtinchi sinf oxirida esa tubandagi dastur talablarini DTS talablari bilan birgalikda bilishlari hamda uddalay olishlari ko'zda tutiladi. (Albatta, o'qituvchi o'g'il bolalar bajaradigan ishlarni alohida, qiz bolalar bajaradigan yumushlarni, talablarni alohida qilib rejalashtirib olishi kerak.)

Yog'ochdan oddiy buyumlar tayyorlash jarayoni uchun texnologik jadval hamda grafik tasvirlarni bajarish. Oziq-ovqat tayyorlash jarayoni uchun texnologik jadval hamda ayrim oziq-ovqat mahsulotlarini turli shakllarda tayyorlash uchun eskizlar chizish... Zargarlik, gilamdo'zlik,

kulolchilik va boshqa kasblarda naqqoshlikdan foydalanishning eng oddiy usullarini bilish...

Qo'g'irchoqlar uchun kiyimlar tikish va kashta gullari bilan bezash. Taomlar pishirish uchun sabzavotlarni tayyorlashni bilish. Xamirdan ayrim taomlar tayyorlash jarayonlarini bajarish. Ayrim qandolatchilik mahsulotlarini tayyorlash. Uy-ro'zg'or ishlarini to'g'ri va sifatli bajarish.

Qo'l mehnati jarayonida bolalar asosan ishlab chiqarish texnologiya chiqindilari (qog'oz, karton, sim, yog'och, gazmol va boshqalar) bilan: tabiiy va sun'iy xom-ashyolar (maxsus loy, yog'och va plastmassalar, plastilin, elim va boshqalar) bilan, keng iste'mol mollari va xalq hunarmandchiligi mahsulotlari, tayyorlash uchun mahalliy xom-ashyolar bilan elektr, radiotexnika to'plamlari va hokazolar bilan ishlashga o'rganadilar.

Bularning hammasi o'quvchilarga qo'l asboblari bilan ishlash, har xil xom ashyolardan foydalanishning ma'lum tajribasini to'plashga imkon beradi, bu esa mehnatning qadrini va ma'nosini tushunishga, mehnat kishilariga hurmatda bo'lishga, mehnatning va kasbning u yoki bu turiga qiziqishlarini shakllantirishga yordam beradi.

Mehnat ta'limi va kasbga tayyorlash vazifalari boshlang'ich maktabda butun ta'lim tarbiya sistemasi va barcha o'quv predmetlari yordamida hal etiladi. Bu o'rinda mehnat darslari etakchi rol' o'ynaydi.

Maktabda muntazam mehnat ta'limining boshlang'ich bochiqichi boshlang'ich sinflardagi mehnat dargohlari va kichik maktab yoshidagi bolalarning qo'lidan keladigan ijtimoiy foydali ishdir.

Boshlang'ich maktabdagi mehnat ta'limning asosiy vazifalari mehnatga ahloqiy va psixik tayyorlash, o'quvchilarni boshlang'ich poletexnik bilimlar bilan qurollantirish mehnatga amaliy tayyorlashdir. O'quvchilarni mehnatga ahloqiy tayyorlash deganda, ularning bu mehnat natijalariga hurmat bilan yondoshishlari nazarda tutiladi.

Mehnat darslarini, mashg'ulotlarini tashkil etishda o'quvxonasi, asbob-uskunalar, kerakli materiallar, jihozlar, ko'rgazmali vositalarning ahamiyati katta. Shuning uchun ota-onalar qo'mitasi, homiylar ko'magida ustaxona tashkil etish maqsadga muvofiq bo'lardi. Unda kerakli jihozlar, asboblarning bo'lishiga erishish lozim.

Shundan so'ng o'qituvchi ta'limdagi yangi-yangi usullardan, yangi pedagogik va axborot texnologiyasi unsurlaridan foydalanib, turli metodik adabiyotlar, milliy hunarmandchilik namunalari va boshqa vositalar ko'magida mehnat ta'limi mashg'ulotlarini tashkil etishi kerak bo'ladi. Ayniqsa, o'quvchilarning yordami, ya'ni dars davomida kerakli jihoz va asbob-uskunalarni uydan keltirish orqali olib borish ham maqsadga muvofiq bo'ladi. Mustaqil amaliy ishlarda mahalladagi mohir ustalar, chevarlar, oshpaz, cho'pon, bog'bon va boshqa kasb egalari ko'magidan, maslahatlaridan foydalanish ham yaxshi natija beradi.